

J.A. Dautzenberg

Het raadsel Bordewijk

Hans Anten: Het bekoorlijk vernis van de rede. Over poëtica en proza van F. Bordewijk

BORDEWIJK LIJKT uitsluitend de schrijver van *Bint* en *Karakter*, niet alleen voor de lezers, ook voor de literatuurwetenschap. Over deze boeken is vrij veel geschreven, over de rest van zijn werk heel weinig. Toch lijkt het laatste vanuit literair-wetenschappelijk oogpunt veel interessanter, vooral de verhalenbundels *De wingerdrank*, *Studiën in volksstructuur* en *Vertellingen van generzijds*, die tot de merkwaardigste teksten uit onze literatuur behoren.

Al in 1952 schreef J. Romijn naar aanleiding van de laatste twee bundels in *De Gids* dat 'de litteratuurhistorici t.z.t. in de eerste plaats ernaar zullen grijpen, want het moet heerlijk voor hen zijn om deze even moeizame als moeilijke prozastukken te kunnen ontleden'. Maar het duurde tot 1979 voor het eerste wetenschappelijke artikel over zijn verhalen verscheen. Daarna werd er incidenteel nog wel eens wat gepubliceerd, met name over *De wingerdrank*, maar het bleef

overwegend stil. Hetzelfde geldt voor zijn romans, een enkel stuk over de grote roman *Noorderlicht* en de novelle *Blokken*, voor de rest vooral leegte.

Hans Anten heeft in zijn proefschrift *Het bekoorlijk vernis van de rede - Over poetica en proza van F. Bordewijk*, waarop hij 15 november in Utrecht promoveerde, die leemte voor een deel gevuld. In zijn studie analyseert hij de novelle *Knorrende beesten*, de bundel *Studiën in volksstructuur* en de roman *De doopvont*. Minstens zo belangrijk als die lezenswaardige analyses zijn het inleidende en afsluitende hoofdstuk.

In het eerste beschrijft Anten Bordewijks literaire opvattingen, die hij voornamelijk kan destilleren uit de talrijke recensies die Bordewijk na de oorlog voor het *Utrechtsch Nieuwsblad* ging schrijven. Maar hij laat ook zien dat Bordewijk al veel eerder allerlei poëtische uitspraken deed, wat in strijd is met het beeld dat Bordewijk zo graag van zichzelf schilderde: de dilettant die zich verre hield van het literaire bedrijf en 'eerst advocaat, dan schrijver' was.

Bordewijk is met zo ongeveer elke moderne literaire stroming in verband gebracht. Anten ziet in hem vooral een verwant van het surrealisme, zeker in de verhalen. Bordewijk had een grote bewondering voor Kafka, die voor hem een surrealist bij uitstek was. De staat in Kafka's *Das Schloss* noemde hij een 'perfect georganiseerde ongerijmdheid', een kenschets die Anten ook van toepassing acht op een groot deel van Bordewijks werk.

Aan de hand van de beschouwingen van Bordewijk over anderen - die natuurlijk onthullen wat hijzelf van belang vond in de literatuur - analyseert Anten *Knorrende beesten*, *De doopvont* en één verhaal uit *Studiën in volksstructuur*. Voor dit laatste koos hij het langste verhaal 'De eenheid in tegendelen'. Noodgedwongen moet hij zich bij de overige tot een korte beschouwing beperken, wat bijzonder spijtig is, want ik had heel graag een soortgelijke analyse van bijvoorbeeld 'Eva Colonna de Hospitaele' gelezen, wat mij betreft het meest intrigerende verhaal uit de bundel.

'Intrigerend', dat is het eerste woord dat bij je opkomt bij Bordewijks verhalen, waarbij 'verhalen' een tamelijk ongelukkige term is voor deze verzamelingen woorden die in geen enkele literaire categorie thuis lijken te horen (niet voor niets sprak Romijn van 'prozastukken'). Het zijn taalbouwsels die nu eens aan een verhaal in de normale zin van het woord doen denken, dan weer sterk essayistisch aandoen, elders lijken op overpeinzingen van een onduidelijk personage of van een evenzeer in raadselen gehulde auteur.

Wie geen raad weet met deze verhalen en bij Anten een eenduidige, heldere en afdoende uitleg denkt te vinden, komt bedrogen uit. Dit is niet bedoeld als kritiek; Bordewijks teksten onttrekken zich eenvoudigweg aan zo'n verklaring. Nu is dit het kenmerk van alle grote literatuur, maar hier

is nog iets meer aan de hand: het is niet alleen onmogelijk een definitieve duiding te geven, het lijkt soms ook onmogelijk om überhaupt tot zoiets als een interpretatie te komen.

Wat je in vrijwel alle beschouwingen ziet, niet alleen bij Anten, is dat men hooguit aanduidingen geeft van wat er gaande is in de tekst, dat men de talloze inhoudelijke en stilistische correspondenties tussen passages opspoort, dat men de nauwelijks minder talrijke cryptische zinsneden iets verheldert - maar dat het daarbij blijft.

In zijn beschouwing over *De doopvont* lijkt Anten dan ook een stuk zelfverzekerder. Allicht: daar heb je in elk geval houvast aan duidelijke karakters en een logisch handelingsverloop. Bovendien is het taalgebruik in de romans minder buitenissig dan in de verhalen: Bordewijk besepte zeer wel dat anders de meeste lezers zouden afhaken, en hij had er toch al niet zoveel.

Bij 'De eenheid in tegendelen' tracht Anten verder te komen door buiten-literaire zaken erbij te halen, met name de filosofie van Heraclitus, waarnaar Bordewijk zelf verwijst in het motto. Dat is af en toe zeer verhelderend, maar niet altijd: is Heraclitus immers niet zelf een van de duisterste filosofen uit de geschiedenis?

In zijn slothoofdstuk noemt Anten het 'raadsel' een 'sleutelwoord in Bordewijks poëticaal programma'. Het is ook de diepste kern van zijn verhalen. Want, schreef Bordewijk zelf, 'de rede is een vernis, bekoorlijk, blinkend, toegegeven, maar niet meer dan een teder vlies. Wat daaronder ligt kan enigermate beschreven worden, meer nog vermoed, maar nooit verklaard'.

Zo blijven deze teksten je tergen, omdat alle analyses wel het vlies afpellen en de kern blootleggen, maar die kern is wezenlijk onkenbaar. Toch blijf je lezen, in de ijdele hoop dat je dit eens allemaal zult doorgronden. Een gedachte die - met een titel van Bordewijk - altijd een 'Droom of visioen' zal blijven.

Uit: *De Volkskrant* 22 november 1996